

УДК 811.111'38 (А45)

ТИПОЛОГІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ І ПРАГМАТИЧНИХ ЕФЕКТІВ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ФРЕНКА ПЕРЕТТІ)

Хаботнякова П.С., викладач
кафедри англійської філології і перекладу
Київський національний лінгвістичний університет

У статті подано огляд типології мовленнєвих активів і прагматичних ефектів у сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі на матеріалі творів Френка Перетті. З'ясовано основи та розкрито зміст типології мовленнєвих активів у сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі. Надано тлумачення терміна «прагматичний ефект» у контексті творів Ф. Перетті. Розкрито типологію прагматичного ефекту на прикладах творів Ф. Перетті.

Ключові слова: мовленнєві акти, прагматичний ефект, прагматика, когнітивна прагматика, Френк Перетті.

В статье представлен обзор типологии речевых актов и прагматических эффектов в современной когнитивно-прагматической парадигме на материале произведений Фрэнка Перетти. Выяснены основы и раскрыто содержание типологии речевых актов в современной когнитивно-прагматической парадигме. Предоставлено толкование термина «прагматический эффект» в контексте произведений Ф. Перетти. Раскрыта типология прагматического эффекта на примерах произведений Ф. Перетти.

Ключевые слова: речевые акты, прагматический эффект, прагматика, когнитивная прагматика, Фрэнк Перетти.

Khabotniakova P.S. TYPOLOGY OF SPEECH ACTS AND PRAGMATIC EFFECTS IN MODERN COGNITIVE-PRAGMATIC PARADIGM (BASED ON FRANK PERETTI NOVELS)

The paper deals with the typology of speech acts and pragmatic effects in modern cognitive-pragmatic paradigm based on the novels of Frank Peretti. The research defines the foundations and components of the speech acts typology in modern cognitive-pragmatic paradigm. The paper deals with the content of the term "pragmatic effect" in the context of F. Peretti's novels. The research determines the typology of pragmatic effects based on F. Peretti's novels.

Key words: speech acts, pragmatic effect, pragmatics, cognitive pragmatics, Frank Peretti.

Постановка проблеми. Мовлення як предмет дослідження здавна привертало увагу науковців. Сучасна когнітивна прагмалінгвістика вивчає мовленнєві акти як комунікативний процес реального спілкування між людьми. Мовленнєві акти та прагматичні ефекти як когнітивно-прагматична проблема залишаються недостатньо висвітленими, особливо на теренах України, що свідчить про актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, що висвітлюється в статті, відповідає сучасному етапу розвитку когнітивної прагмалінгвістики, одним із завдань якої є визначення прагматичних ефектів, що лежать в основі формування та інтерпретації художнього тексту. У працях лінгвістичних філософів К. Бюлера, Дж. Остіна та Дж. Серля було закладено основи теорії мовленнєвих активів, яка предметом свого аналізу вважає реальну, живу мову. Продовжили дослідження Д. Вундерлих, Дж.Н. Ліч, К. Бах, В.В. Богданов, Г.Г. Почепцов та інші вчені. У наш час цими питаннями займаються І.П. Сусов, В.І. Карaban, Л.Р. Безугла, І.С. Шевченко, А.М. Приходько, Дж. Каттінг, М. Аріель, Д. Робінсон та інші науковці як в Україні, так і за кордоном.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення мовленнєвих активів і прагматичних ефектів у сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі на матеріалі творів Френка Перетті.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

– надати визначення поняття «мовленнєвий акт»;

– з'ясувати основи та розкрити зміст типології мовленнєвих активів у сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі;

– надати тлумачення терміна «прагматичний ефект» у контексті творів Ф. Перетті.

Об'єктом дослідження є типологія мовленнєвих активів і прагматичних ефектів, а предметом – прагматичні ефекти в сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі. Дослідження проведено на матеріалі творів Френка Перетті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «мовленнєвий акт» (англ. *speech act*) розглядається як у філософії, так і в лінгвістиці. Мовленнєвий акт – це мінімальна основна одиниця мовленнєвого спілкування, у якій реалізується певна комунікативна мета та здійснюється вплив на адресата

[1, с. 98]; цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами й правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в цьому суспільстві [2]; мовленнєва діяльність [8]; дискурсивно-мовленнєва взаємодія комунікантів, яка ґрунтується на їх колективній інтенції, у процесі якої ними конструюються смисли – пропозиціональні, іллокутивні та перлокутивні [3].

Поняття «мовленнєвий акт» з'явилося у лінгвістичній парадигмі ще на початку ХХ ст. завдяки австрійському психологу й лінгвісту К. Бюлеру. Він вважав, що мова – це спосіб діяльності, сутність якої складається з мовленнєвої дії, мовленнєвого акту, мовного твору та мовної структури. На відміну від останніх двох, мовленнєва дія та мовленнєвий акт пов'язані із суб'єктом, який залучений у певний контекст діяльності. К. Бюлер розрізняв три компоненти мовленнєвого акту: відправника повідомлення, одержувача повідомлення та сферу предметів і ситуацій, які співвідносяться з певними функціями мови – репрезентації (реферативна, повідомляє про дійсність, знак виступає як символ, співвідноситься з предметами й ситуаціями), експресії (емотивна, знак є симптомом, виражає внутрішній стан адресанта) та апеляції (конативна, знак є сигналом, орієнтується на адресата, керує його поведінкою чи внутрішнім станом). Репрезентативна функція лежить у площині семантики, а експресивна та апеляційна – у площині прагматики [4].

Саме цю класифікацію пізніше розвивав радянський та американський лінгвіст Р.О. Якобсон, додаючи ще три функції – фатичну (встановлення контакту), метамовну (система мови, тобто сама мова є кодом) та поетичну (установка на повідомлення). Також він пропонував такі назви мовленнєвих актів, як адресант, адресат і контекст, замість відповідних відправник повідомлення, одержувач повідомлення та сфера предметів і ситуацій [9].

Вважається, що автором традиційної типології мовленнєвих актів був британський філософ мови Дж. Остін. Спираючись на принцип комунікативної цілеспрямованості (інтенціональності), він у 1950-х рр. назвав три рівні мовленнєвого акту – локутивний, іллокутивний та перлокутивний. Локутивний акт (локуція, з англ. *locution* – мовний зворот) – побудова висловлювання з певним смислом, яке має фонетичну, лексико-граматичну та семантичну структуру. Інакше кажучи, це акт говоріння з використанням мовних

засобів. Іллокутивний акт (іллокуція, з лат. *il* – в, всередині) – втілення у висловлюванні певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості. Перлокутивний акт (перлокуція, з лат. *per* – за допомогою) – навмисний вплив на конкретного адресата задля досягнення певної мети. Варто зазначити, що саме іллокутивній функції надається перевага під час аналізу мовленнєвого акту. Дж. Остін запропонував класифікацію мовленнєвих актів, узявши за основу класифікацію перформативних дієслів (вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви та експозитиви). Таким чином, існують п'ять типів іллокутивних актів:

– вердиктиви (за ознакою винесення вердикту, за ознакою оцінювання, поглядом): засуджувати, оцінювати, розуміти, розраховувати, аналізувати;

– екзерситиви (за ознакою влади, права, впливу): призначати, застерігати, наказувати, заповідати, називати;

– комісиви (за ознакою обіцянки, різними зобов'язаннями, у тому числі деклараціями): заявляти, обіцяти, підтримувати, присягати;

– бехабітиви (за ознакою соціальних конвенцій): вибачатися, вітати, хвалити, співчувати, дякувати;

– експозитиви (уособлюють участь мовця в дискусії чи бесіді): відповідати, визнавати, припускати, інформувати [10].

Американський філософ мови Дж. Серль, продовжуючи ідеї Дж. Остіна, розширив типологію мовленнєвих актів у 1960-х рр. Зокрема, він запропонував методологію інтерпретації непрямих мовленнєвих актів. Модель мовленнєвих актів у нього виглядає так: акт висловлювання (локуція, без семантичного складника), пропозиціональний акт (логічна форма, акт референції (вказує на предмет) та акт предикації (повідомляє про ознаку, яка надається референту)), іллокутивний акт та перлокутивний акт. Аналізуючи класифікацію Дж. Остіна, Дж. Серль зазначав, що головним її недоліком є відсутність чітких критеріїв відмежування одного різновиду іллокутивної сили від іншого [12]. Він виокремлює п'ять типів мовленнєвих актів: репрезентативи, або асертиви (зобов'язують мовця нести відповідальність за правдивість висловлювання), директиви (змушують адресата щось зробити), комісиви (зобов'язують виконати певні дії в майбутньому або дотримуватись певної лінії поведінки), експресиви (відображають психологічний стан мовця, характеризують його відвертість), декларативи

(встановлюють відповідність між реальністю та пропозиційним змістом висловлювання). Окрім цього, Дж. Серль поділяв мовленнєві акти на прямі й непрямі. Використовуючи прямі (буквальні) мовленнєві акти, мовець хоче передати буквальне (дослівне) значення (де форма та зміст не відрізняються одне від одного). З іншого боку, у непрямому мовленнєвому акті (непрямій мові) адресант має на увазі прихований зміст, підтекст. Комунікативний смисл непрямих мовленнєвих актів виводиться не зі змісту (значення) пропозиції, а із засобів мовленнєвого коду, вжитих у конкретній конституції, з конкретними мовцями, конкретною тематикою спілкування. Ефективність комунікативного акту залежить від осіб адресата та адресанта. Саме мовець визначає, яким буде мовленнєвий акт: перформативним чи констативним, прямим чи непрямим. Від адресата у свою чергу залежить те, чи зможе він інтерпретувати цей мовленнєвий акт [12].

Беручи за основу ідеї Дж. Остіна та Дж. Серля, український філолог Г.Г. Почепцов побудував свою класифікацію, спираючись на лінгвістичну теорію речення, розмежовуючи структурний, семантичний і прагматичний аспекти. За характером прагматичного компоненту виокремлюються такі типи мовленнєвих актів: константив (ствердження), промісив (пропозиція-обіцянка) і менасив (пропозиція-загроза), перфоматив (вітання, подяка, вибачення, гарантія, призначення), директив, ін'юктив (пропозиція-наказ) і реквестив (пропозиція-прохання), квеситив (питальне речення) [6, с. 271–278]. Г.Г. Почепцов пропонує виокремлювати в семантичній структурі речення дві величини – прагматичний компонент, який зображує комунікативну інтенцію речення, та пропозицію, що зображує його когнітивний зміст. Іntenція – це спрямованість людської свідомості на об'єкти й обставини зовнішнього світу [3].

І.П. Сусов розглядає мовленнєвий акт як комплекс одночасних актів – локутивного (пропозиційного), іллокутивного й перлокутивного. При цьому перлокуція – це навмисний вплив на адресата, що здійснюється за допомогою слів [8].

Українські лінгвісти В.І. Карабан, А.М. Приходько, І.С. Шевченко та П.В. Зернецький розробили теорію складного мовленнєвого акту, який реалізується через дискурс. П.В. Зернецький застосовує критерій поетапної (бінарної) класифікації [5], виходячи з основних компонентів ситуації спілкування, до яких належать адресант, адресат, повідомлення та

мета спілкування [5, с. 101–102]. Застосовуючи ці компоненти в основі поділу, розрізняють адресант-орієнтовані, адресат-орієнтовані, міжособистісно-орієнтовані та когнітивно-орієнтовані мовленнєві акти.

Сучасна когнітивна прагмалінгвістика не лише розглядає мовленнєві акти в різних дискурсах, а й вивчає особливості прагматичних ефектів. Прагматичний ефект – це саме перлокуція, це результат або ефект, який досягається за допомогою мовленнєвого впливу. Умовно це можна побачити на такому прикладі: *Son, the days ahead are going to be difficult for you. I want you to know that ahead of time* [13, с. 44]. Розмовляючи із своїм сином, головний герой повідомляє про його майбутнє (локуція), попереджає його заздалегідь (іллокуція) та водночас хоче змусити його серйозно поставитись до попередження (перлокуція). Для того щоб мовленнєві акти вважались успішними та був отриманий прагматичний ефект, необхідно враховувати умови успішності мовленнєвих актів (*felicity conditions*) [11, с. 14–17]. Це означає, що всі сторони мовленнєвого процесу повинні розуміти контекст (тобто дискурс) і свою роль учасника в цьому контексті. [10]. Зокрема, адресат повинен чути й розуміти мову, а адресантові не можна вдавати когось, або «грати роль» [12].

На відміну від іллокутивного ефекту, перлокутивний акт зумовлений широким прагматичним контекстом. Перлокутивний ефект – це вплив на думки й почуття аудиторії за допомогою перформативних висловлювань. Перформативні висловлювання не описують події чи обставини, а безпосередньо є діями, тому вимова перформативного висловлювання тотожна виконанню відповідної дії. У лінгвопрагматиці перформативні висловлювання – це розповідні речення з перформативними дієсловами у формі 1-ої особи теперішнього часу дійсного способу, які називають дію. Перформативні дієслова поділяються на відповідні групи залежно від комунікативної інтенції адресанта: декларативи, репрезентативи, комісиви, директиви та експресиви [11, с. 14–17].

Декларативи – це слова й словосполучення, які змінюють навколишнє середовище. *I declare Jesus as my Savior* [13, с. 148]: іллокутивна мета – оголосити про навернення до Господа; перлокуційний ефект – щоб усі зрозуміли, що ця людина стала християнином.

Репрезентативи – це слова, що є відображенням певної інформації, яку подає адресант. *It doesn't mean you'll get an answer*

[14, с. 252]: іллокутивна мета – повідомити, що не варто сподіватись отримати відповідь; перлокуційний ефект – позбавити ілюзій і, як наслідок, розчарувань. *I am convinced you have me mixed up with someone else* [14, с. 146]: іллокутивна мета – повідомити, що вийшла помилка; перлокуційний ефект – щоб дали спокій.

Комісиви – ситуація, коли адресант бере на себе зобов'язання виконати певні дії в майбутньому. *I can do it immediately* [14, с. 162]; *I'll warm up the machine for you* [14, с. 162]: іллокутивна мета – пообіцяти негайно щось зробити; перлокуційний ефект – побудувати довірливі стосунки.

Директиви – ситуація, коли адресат відчуває себе зобов'язаним щось зробити. *Let's get him out of here* [14, с. 151]; *Hold on, I'm coming* [14, с. 161]: іллокутивна мета – викликати певні дії з боку адресата; перлокуційний ефект – виконання певних дій.

Експресиви відображають почуття адресанта. *Thank you, sir. Thank you for your time* [13, с. 253]; *Uh, excuse me* [14, с. 159]; *I am at your disposal if you have any problems or questions* [14, с. 163]: іллокутивна мета – виразити подяку, вибачення, пропозицію; перлокуційний ефект – викликати вдячність у співрозмовника, емоції.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, мовленнєвий акт – це дискурсивно-мовленнєва взаємодія комунікантів, у процесі якої ними конструюються смисли задля досягнення певної мети. Мовленнєві акти бувають прямими та непрямими. Типологія мовленнєвих актів полягає в тому, що висловлювання можна проаналізувати на трьох рівнях. Перший рівень – локуція – це те, що було сказано, форма вимовлених слів; сам процес висловлювання – це локутивний акт. Другий рівень – іллокуція – це те, що саме буде робити адресант зі словами; іллокутивна сила – це те, що відбувається в процесі вимовляння слів, функція слів, певна ідея, яку має на меті автор. Третій рівень – перлокуція – аналізує результат слів; перлокуційний ефект – це те, як співрозмовник сприйняв вимовлені слова, його реакція. Прагматичний ефект (це саме перлокуційний ефект) – вплив на співроз-

мовника. Аналізуючи прагматичний ефект мовленнєвих актів, необхідно брати до уваги багато факторів, зокрема й комунікативний контекст (дискурс) і роль учасників у цьому контексті.

Проблематика, що висвітлюється в статті, потребує подальшого дослідження, оскільки розуміння прагматичних ефектів є важливим питанням для інтерпретації сучасного художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений (оценка, событие, факт). М.: Наука, 1988. 341 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: учебник. К.: ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
3. Безугла Л.Р. Имплицитные смыслы в дискурсе: когнитивно-коммуникативный подход. URL: <https://drive.google.com/file/d/0BzbZ3piwVKrtVWFmS2lsRjl0cWc/view>.
4. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. М.: Прогресс, 1993. 502 с.
5. Зернецкий П.В. Речевое общение на английском языке. К.: Либідь, 1992. 143 с.
6. Почепцов Г.Г. Предложение. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. М.: Высшая школа, 1981. С. 64–281.
7. Сёрль Дж. Что такое речевой акт. Новое в зарубежной лингвистике: теория речевых актов. Вып. XVII. М., 1986. С. 151–169.
8. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. Винница: Нова книга, 2009. 272 с.
9. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика. URL: http://pl.iling-ran.ru/upload/book_files/roman_yakobson.pdf.
10. Austin J.L. How to do things with words. Oxford: Clarendon Press, 1962. URL: http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:2271128/component/escidoc:2271430/austin_1962_how-to-do-things-with-words.pdf.
11. Cutting J. Pragmatics: a resource book for students. London; New York: Routledge, 2015. 298 p.
12. Searle J.R. Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 204 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

13. Peretti F.E. Prophet. Westchester, Illinois: Crossway Books, a division of Good News Publishers, 1991. 416 p.
14. Peretti F.E. This Present Darkness. Westchester, Illinois: Crossway Books, a division of Good News Publishers, 1986. 376 p.